

รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ Qualitative Research Model

เมธารัตน์ จันทะนี¹

Metharat Chantani

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่อง รูปแบบกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ สำหรับในทัศนะของผู้เขียน การวิจัยเชิงคุณภาพ หมายถึง กระบวนการในการแสวงหาข้อมูลแบบเชิงพรรณนา ด้วยวิธีการศึกษาจากเอกสาร การสัมภาษณ์ การสังเกต การอภิปรายกลุ่ม และการประชุมระดมความคิดหรือการพูดคุยกับกลุ่มตัวอย่าง เป็นการศึกษาแบบมีส่วนร่วมหรือการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research; PAR) โดยยึดสถานะของปรากฏการณ์เป็นสำคัญ การคิดแบบแก้ปัญหาด้วยการวิจัยและพัฒนา โดยประชาชนมีส่วนร่วม ในปัจจุบันเครื่องมือที่นำมาใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพ อาทิเช่น SWOT Analysis, Business Model Canvas, TOWS Matrix, เป็นต้น โดยผู้วิจัยจะต้องมีความรับผิดชอบทั้งกระบวนการ ติดตาม และตรวจสอบรวบรวมข้อมูลที่ได้อย่างใกล้ชิดเพื่อให้ได้คำตอบเชิงลึกที่เป็นจริง ถูกต้อง แม่นตรง เชื่อถือได้ และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการแก้ไขปัญหา โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การสังเกต (Observation) หรือการสนทนากลุ่ม (Focus group Interview) จำนวนตัวอย่างประมาณ 30-50 ตัวอย่าง ด้วยวิธีการคัดเลือกอย่างถูกต้องตามหลักวิชาการว่าด้วยระเบียบวิธีวิจัย โดยมีกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ ดังนี้ 1) การหาค้นหาหัวข้อการวิจัย 2) การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง 3) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย 4) การลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูล 5) การวิเคราะห์ผลการวิจัย และ 6) การสรุปผลการวิจัย ทั้งนี้ต้องพิจารณาอย่างละเอียดและเข้าใจในผลการวิจัยที่ได้สรุปไว้ ดังเช่น เมื่อนำผลการวิจัยหรือค้นพบมาอภิปรายผล จะต้องเปรียบเทียบว่าแนวคิดหรือทฤษฎีและผลงานวิจัย(ที่นำมาสรุปไว้ในบทที่2) มีสอดคล้องหรือแตกต่างจากผลการวิจัยหรือไม่อย่างไร และการเสนอแนะเพื่อให้หน่วยงานหรือผู้อ่านงานวิจัยนำไปปรับใช้ประโยชน์ ซึ่งการเสนอแนะเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ อาจเสนอแนะเพิ่มเติมในเชิงนโยบายเชิงวิชาการ และเชิงธุรกิจ

คำสำคัญ: รูปแบบ; การวิจัย; คุณภาพ

Received: 2022-02-15 Revised: 2022-03-21 Accepted: 2022-04-02

¹ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา Faculty of Management Science Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University. Corresponding Author e-mail: aphinant.jais@gmail.com

Abstract

Academic articles on qualitative research process model For the point of view of the author Qualitative research refers to the process of seeking descriptive information by means of document studies, interviews, observations, group discussions and a brainstorming session or a discussion with a sample group. Is it a participatory study or participant research? (Participatory Research; PAR) based on the condition of the phenomenon is important. Problem-solving thinking through research and development by the people participating at present, the tools used in qualitative research are SWOT Analysis, Business Model Canvas, TOWS Matrix, etc. The researcher must be responsible for the process, follow up, and closely examine the collected data to get the word. An in-depth answer that is true, accurate, accurate, reliable and can be useful in problem solving. By in-depth interview, observation (Observation) or focus group interviews (approximately 30-50 samples) with a method of selecting correctly according to the research methodology. The qualitative research process is as follows: 1) searching for research topics, 2) studying related documents, 3) research tools, 4) field visits to collect data, 5) analysis of research results, and 6) conclusions. Research results However, it is necessary to carefully consider and understand the results of the research that have been summarized, for example when discussing the findings or findings. It must compare whether the concepts or theories and research results (as summarized in Chapter 2) are consistent or different from the research results or not, and recommendations for agencies or research readers to apply for benefit which suggestions for use Additional recommendations may be made in terms of policy, academic and business aspects.

Keywords: model; research; quality

1. ความนำ

การวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการแปลงข้อมูลที่อยู่ในรูปของข้อความหรือรูปภาพเป็นกรอบความคิด ผ่านกระบวนการจัดการข้อมูลที่ได้เป็นหมวดหมู่ในรูปแบบของ ตาราง ตัวเลข บรรยาย หรือบทสนทนา โดยมีสาเหตุ กระบวนการ หรือผล ในการวิเคราะห์สามารถใช้แนวคิดเชิงระบบ (Matthew B. Miles, A. Michael Huberman, (1994) อย่างเป็นขั้นตอนดังนี้ การร่างกรอบแนวคิด บันทึก วิเคราะห์ สรุป อภิปรายให้สอดคล้องกับวรรณกรรม โดยการทำความเข้าใจและ

บันทึกประเด็นสำคัญ บรรยาย จำแนกแยกแยะความหมาย และตีความ ได้องค์ความรู้ที่แสดงความหมาย เช่น การลงวิจัยแบบฐานราก สร้างทฤษฎีจากข้อมูลภาคสนาม ผลการวิจัยที่ได้จะต้องเป็นรูปแบบที่ใช้งานได้ หรือได้ทฤษฎีใหม่ ถ้าเป็นแบบปรากฏการณ์นิยม ผลการวิจัยจะแสดงความ เป็นสาระสำคัญของประสบการณ์ อาจจะแสดงในรูปแบบตาราง ตัวเลข หรือบรรยายก็ได้ กรณี งานวิจัยในรูปแบบชาติพันธุ์วรรณนาผลการวิจัยจะแสดงในรูปของการบรรยายสนับสนุนด้วยข้อมูล ในรูปตาราง หรือตัวเลข รูปภาพ กรณีงานวิจัยแบบเรื่องเล่าผลการวิจัยจะแสดงในรูปของการ บรรยายในเรื่องของกระบวนการ ทฤษฎี และชีวิตความเป็นอยู่ เป็นต้น

วิธีวิจัยแบบเชิงคุณภาพ (Qualitative research) เป็นวิธีค้นหาความจริงจากเหตุการณ์ และสภาพแวดล้อมที่มีอยู่ตามความเป็นจริง โดยวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของเหตุการณ์กับ สภาพแวดล้อม เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ (Insight) ซึ่งมุ่งทำความเข้าใจหรือตีความ ปรากฏการณ์ตามการให้ความหมายของชุมชน/สังคมที่ดำรงอยู่ในที่นั้น ดังนั้น การวิจัยเชิงคุณภาพ จึงเกี่ยวกับการรวบรวมข้อมูลเชิงประจักษ์หลายรูปแบบ โดยพรรณนาถึงช่วงเวลาที่เป็นกิจวัตรหรือ ช่วงวันเวลาที่เกิดปัญหาขึ้นกับคนในชุมชน/สังคม เช่น การศึกษารายกรณีปรากฏการณ์/เกี่ยวกับ ประสบการณ์ส่วนบุคคล อัตชีวประวัติ การพัฒนาปัญหาในชุมชน การสังเกต การสัมภาษณ์ และ เอกสารเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ต่างๆ ดังนั้น การวิจัยเชิงคุณภาพ จึงเป็นการแสวงหาความรู้ด้วยการ วิเคราะห์หรือสังเคราะห์ปรากฏการณ์ในชุมชน/สังคม จากสภาพแวดล้อมตามความเป็นจริงทุกด้าน หรือทุกมิติ ทั้งนี้ เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ต่างๆ ในชุมชนหรือสังคมกับบริบท หรือสภาพแวดล้อมนั้นๆ โดยเน้นข้อมูลด้านความรู้สึนึกคิด ค่านิยมหรืออุดมการณ์ของบุคคล อาจ ใช้เวลาในการศึกษาติดตามพฤติกรรมของบุคคล/ชุมชน/สังคมในช่วงเวลาหนึ่ง ซึ่งใช้วิธีการสังเกต การสัมภาษณ์ และการประชุมระดมความคิดเห็นแบบมีส่วนร่วม อย่างไม่เป็นทางการ ส่วนการ วิเคราะห์ข้อมูลและตีความโดยสรุปแบบอุปนัยหรือวิธีการใช้เหตุผลที่ได้จากส่วนย่อยเพื่ออธิบายกับ ส่วนรวม

สำหรับการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ จึงเป็นการศึกษาค้นคว้าข้อมูลหลายมิติและเน้นให้ เป็นไปตามสภาพของธรรมชาติ ซึ่งไม่มีการจัดกระทำ (Manipulate) สิ่งที่เกี่ยวข้องกับ กระบวนการวิจัย โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆทางสังคม (Contextual) ที่ปรากฏการณ์ทางสังคมซึ่งไม่สามารถจะอธิบายได้ด้วยเหตุผลธรรมดาทั่วไป จึงต้องพยายามทำ ความเข้าใจเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมต่างๆ เพื่อนำมาอธิบาย ปรากฏการณ์ทางสังคมที่นักวิจัยต้องการทำวิจัย การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ รูปภาพ หรือได้จากเอกสารที่เกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่อาจสื่อสารบรรยายถึงปรากฏการณ์ในมุมมองที่ไม่ เหมือนกัน จึงแปลงข้อมูลที่เป็นนามธรรมให้เป็นแนวคิดที่เป็นรูปธรรมหรือรูปแบบที่ชัดเจน เพื่อให้ ผู้อ่านเข้าใจภาพปรากฏการณ์ สามารถแสดงข้อมูลสนับสนุนด้วยรูปภาพหรือรูปภาพของกรอบ แนวคิด โดยสรุป กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลมี 5 ขั้นตอนหลัก (Creswell, 1998 : 151) ดังตาราง ที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูล

ตัวอย่างขั้นตอนกระบวนการ	ตัวอย่างผลผลิตแต่ละขั้นตอน
1. การเก็บรวบรวมข้อมูล	ลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐาน
2. ระดมความคิดเห็น ประชุม	การปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อระดมความคิดเห็น
3. อ่าน วิเคราะห์ บันทึก	การใช้เครื่องมือสำหรับการวิเคราะห์ เช่น SWOT Business Model Canvas ปฏิทินชุมชน เป็นต้น
4. ตีความ พรรณา บรรยาย	นำข้อมูลที่ได้มาบรรยายประกอบรูปภาพหรือตาราง
5. สรุป อภิปรายผล	สรุปและอภิปรายผลตามผลผลิตขั้นสุดท้ายที่ได้

ที่มา : ดัดแปลงจาก ประเวศน์ มหารัตน์สกุล (2661, 337)

2.1 ความหมายในการวิจัยเชิงคุณภาพ

ประเวศน์ มหารัตน์สกุล (2561, 36) ได้กล่าวไว้ว่า การวิจัยเชิงคุณภาพ ((Qualitative Research) หมายถึง การสำรวจตรวจสอบเพื่อความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาของสังคมหรือมนุษย์ โดยมีกระบวนการวิจัย ที่มีการตั้งคำถาม การเก็บรวบรวมข้อมูลจากบุคคลหรือประชากรที่ศึกษา การวิเคราะห์ข้อมูลแบบอุปนัยคือนำเอาความรู้เฉพาะเรื่อง เฉพาะกรณีแล้วไปอธิบายเป็นการทั่วไป (From Particularly to general) โดยเฉพาะการวิจัยรูปแบบฐานรากของการวิจัยเชิงคุณภาพที่เป็น การตีความข้อมูลในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง การดำเนินการวิจัยมีความยืดหยุ่นไม่มีโครงสร้างที่ตายตัวโดยให้ความสนใจเฉพาะเรื่องและสำคัญของเหตุการณ์เป็นความพยายามที่จะเข้าใจสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะที่ที่ประชากรเข้าไปเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ เป็นการศึกษาสิ่งที่ปรากฏแต่จะไม่พยายามทำนายว่าจะเกิดอะไรขึ้นในอนาคต

ชาย โพธิ์สิตา, (2562, 17) ได้กล่าวว่า การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) หมายถึง การใช้ข้อมูลที่เป็นข้อความ ไม่ใช่ตัวเลข เน้นการดำเนินการวิจัยแบบอุปนัย คือ เริ่มต้นจากข้อมูลที่รวบรวมมาจากกลุ่มตัวอย่างจำนวนน้อย ที่เจาะจงเห็นหารายที่เหมาสมกับประเด็นการวิจัยโดยเฉพาะการออกแบบการวิจัยเป็นการออกแบบที่ยืดหยุ่นได้ และได้มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพไว้หลากหลายคน (John W. Creswell, 1998, 15) ได้กล่าวไว้ว่า การวิจัยเชิงคุณภาพเป็นกระบวนการค้นคว้าวิจัย เพื่อทำความเข้าใจ โดยใช้ระเบียบวิธีที่มีลักษณะเฉพาะ มุ่งค้นหาประเด็นทางสังคม หรือทำความเข้าใจปัญหาของมนุษย์ ในกระบวนการนี้ นักวิจัยรวบรวมข้อมูลที่ซับซ้อนและเป็นองค์รวม วิเคราะห์ข้อมูล รายงานทัศนะของผู้ใช้ข้อมูลอย่าง

ละเอียดและดำเนินการศึกษาในสถานการณ์ที่เป็นธรรมชาติ (Denzin and Lincoln, 2000, 3) ได้กล่าวไว้ว่า การวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นในสถานการณ์ที่นักวิจัยเอาตัวเองเข้าไปเฝ้าสังเกตอยู่ในโลกของคนที่ตนศึกษา การวิจัยแบบนี้ประกอบด้วย ปฏิบัติการเก็บข้อมูลเพื่อการตีความเปลี่ยนแปลงที่นักวิจัยสังเกตให้เป็นข้อมูล ซึ่งรวบรวมมาในรูปของบันทึกจากภาคสนาม รวมทั้งข้อความจากการสัมภาษณ์การสนทนาพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ รูปภาพ และบันทึกรูปแบบต่าง ๆ

พิเชษฐ์ วงศ์เกียรติขจร (2559, 25) ได้กล่าวไว้ว่า การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) หมายถึง เป็นศาสตร์ที่มีกระบวนการเพื่อการค้นคว้าหาข้อมูลที่มุ่งแสวงหาความรู้ความจริงที่เชื่อถือได้ตามหลักวิชาการอย่างเป็นระบบ โดยนักวิจัยเป็นผู้แสวงหาความรู้ด้วยการสัมภาษณ์เจาะลึกและการสังเกตหรือการสนทนากลุ่ม เพื่อค้นหาข้อมูลที่เป็นจริง จากกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้มีประสบการณ์รู้ลึกจริงครอบคลุมทุกประเด็นปัญหาในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แล้งนำมาทำการวิเคราะห์ ตีความให้ความหมาย ของคำพูดและการกระทำต่าง ๆ ของบุคคลถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแบบบูรณาการ จากการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ถูกต้องตามหลักการระเบียบวิธีวิจัย ทำได้ข้อมูลที่มากเพียงพอต่อการสรุป เป็นข้อค้นพบความรู้ความจริงใหม่ในแต่ละเรื่องที่ศึกษาวิจัย

วรัญญา ภัทรสุข, (2557, 17) ได้กล่าวไว้ว่า การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) หมายถึง เป็นการวิจัยโดยใช้ข้อมูลเชิงคุณภาพที่รวบรวมได้จากแหล่งต่าง ๆ นั่นคือ ไม่เน้นข้อมูลที่เป็นตัวเลข วัตถุประสงค์ของการวิจัยในลักษณะนี้ ก็เพื่อบรรยายหรือพรรณาสถานการณ์ (Situation) สภาพแวดล้อม (Phenomenon) ปัญหา (Problem) หรือเหตุการณ์ (Event) ที่เกิดขึ้นในสังคมการนำเสนอข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลจะทำในลักษณะเชิงพรรณาความ (Descriptive) หรือการวิเคราะห์ด้านคำพูด (Words) เช่น จากการสัมภาษณ์ หรือวิเคราะห์จากรูปภาพ (Pictures) หรือจากสิ่งของเป็นต้น (Objects)

อภิรักษ์ จันตะนี, (2559, 26) ได้กล่าวไว้ในระเบียบวิธีวิจัยว่า การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) หมายถึงลักษณะที่ต่างไปจากการวิจัยเชิงปริมาณหรือการวิจัยในลักษณะอื่น เพราะการวิจัยเชิงคุณภาพนี้ ผู้ทำวิจัยเป็นเครื่องมือวิจัยเอง ดังนี้

- 1) ผู้วิจัยจะทำการสังเกตพฤติกรรมของบุคคล/ชุมชนหรือสังคม ที่เกิดขึ้นและเป็นไปตามธรรมชาติ โดยไม่ได้จัดกระทำหรือศึกษาภายใต้เงื่อนไขที่สร้างขึ้นของผู้ทำวิจัย
- 2) ผู้วิจัยจะมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลหลายรูปแบบ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ การสังเกตไปด้วย ซึ่งเป็นวิธีการที่สำคัญในการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ
- 3) การได้มาซึ่งข้อมูล มักไม่มีรูปแบบคงที่หรือกำหนดไว้ก่อนล่วงหน้า (Unstructured) ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความยืดหยุ่นสำหรับผู้วิจัยในการตั้งคำถามหรือการสังเกตได้เองและเป็นไปตามธรรมชาติของเนื้อหาที่เกิดขึ้นเฉพาะเรื่องเฉพาะบุคคล
- 4) การเน้นไปที่กลุ่มบุคคล/ชุมชนหรือสังคมเฉพาะกลุ่ม เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ลุ่มลึกหรือข้อมูลในเชิงลึก (In-depth Interview) และชัดเจน ฉะนั้นการสัมภาษณ์จึงจำเป็นต้องให้ผู้ทำวิจัยเป็นเครื่องมือวิจัยหรือเป็นผู้ดำเนินการสัมภาษณ์และสังเกตเอง

5) การวิเคราะห์และตีความ เป็นลักษณะการตีความหรือให้ความหมายของพฤติกรรมกลุ่มบุคคลหรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากผู้ให้ข้อมูลหรือให้สัมภาษณ์ในลักษณะการบรรยายและการอธิบายความ

6) การสรุปผลการวิจัยหรือข้อค้นพบ เพื่อเผยแพร่ข้อค้นพบไปยังผู้อื่นหรือผู้บริโศงานวิจัย โดยต้องรายงานจากผลการวิเคราะห์ข้อมูลที่สังเคราะห์และสรุปเป็นข้อค้นพบจริงๆ ไม่นำความคิดเห็นหรือความรู้สึกของผู้วิจัยมาไว้ในส่วนนี้

2.2 หลักการของผู้ทำวิจัยเชิงคุณภาพ

1) ต้องพิจารณาเหตุการณ์ หรือปรากฏการณ์สำคัญของชุมชน/สังคมออกมาจากการจัดบันทึกภาคสนาม แล้วใช้ทฤษฎีช่วยเชื่อมโยงปรากฏการณ์เหล่านั้น เพื่ออธิบายให้เห็นกฎหรือข้อสรุปที่เป็นลักษณะการส่วรวมของปรากฏการณ์ของชุมชน/สังคมทั้งหมด

2) กระบวนการวิจัย หรือขั้นตอนสำคัญในการวิจัยคือการเลือกเหตุการณ์พรรณนาและตีความหมาย การวิจัยเชิงคุณภาพ ที่ใช้สภาพของชุมชนหรือสังคมเป็นแหล่งข้อมูลผู้วิจัยจึงต้องเข้าไปอยู่ในชุมชนหรือร่วมในอยู่สังคมหรือสถานที่ใช้ทำวิจัย

3) การเลือกพื้นที่และผู้เชี่ยวชาญ/ผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้ข้อมูล/สัมภาษณ์โดยการออกแบบการวิจัย จะไม่ระบุประชากรและขนาดกลุ่มตัวอย่าง เหมือนกับการออกแบบการวิจัยเชิงปริมาณ ซึ่งส่วนใหญ่จะกำหนดพื้นที่ในการศึกษาที่เป็นหน่วยงาน/องค์การหรือกลุ่มบุคคลที่ต้องการศึกษา เรียกว่าผู้ให้ข้อมูล (Key informant) โดยเจาะจงเลือกผู้ที่เกี่ยวข้องกับข้อมูล หรือเรื่องนั้นโดยตรงและรู้เรื่องที่ทำการวิจัยได้ลึกซึ้งด้วย เช่นหัวหน้าหน่วยงาน/องค์การหรือประธานกลุ่ม/ชุมชน ผู้นำชาวบ้าน และปราชญ์ชาวบ้าน ฯลฯ

4) การเก็บรวบรวมข้อมูล ต้องอาศัยความเข้าใจซึ่งได้จากการเข้าไปอยู่ในสถานที่ของชุมชน/สังคมที่เป็นแหล่งข้อมูล มีการจดบันทึก การวิเคราะห์และมีส่วนร่วมภายในชุมชน (Insight) ด้วยวิธีการสัมภาษณ์ การสังเกต การอภิปรายกลุ่ม และการประชุมระดมความคิดเห็น

5) การวิเคราะห์ข้อมูลอย่างอุปมาน (Inductive) คือ สรุปหลักการจากข้อมูลต่างๆที่เก็บรวบรวมข้อมูลมาได้ทั้งหมด

6) การสรุปผลการวิจัย เป็นลักษณะพรรณนา (Descriptive) ซึ่งเป็นการบรรยายในรายละเอียด ข้อมูลจะอยู่ในรูปของบันทึกข้อความ จากการสังเกต การสัมภาษณ์ บันทึกภาคสนาม มีรูปภาพ เทปบันทึกภาพ และเอกสารอื่นๆที่เกี่ยวข้อง ผู้ทำวิจัยเชิงคุณภาพ จำเป็นต้องเก็บรวบรวมรายละเอียดจากข้อมูลให้มากที่สุดอย่างครบถ้วน

7) ผู้ทำวิจัยเชิงคุณภาพจะต้องสนใจในกระบวนการวิจัยให้มากเป็นพิเศษหรือสนใจมากกว่าการสรุปผลจากเหตุการณ์นั้นๆ

8) การพิจารณาความเป็นมาโดยธรรมชาติของปรากฏการณ์ที่กำลังวิจัย สิ่งที่เกิดขึ้นในกระบวนการวิจัยจะแสดงให้เห็นถึงสาเหตุของปรากฏการณ์นั้นได้

9) การพิจารณาผลสรุปเพียงอย่างเดียว อาจบอกได้แต่เพียงว่าเกิดอะไรขึ้น แต่ถ้าพิจารณาทุกขั้นตอนหรือกระบวนการทั้งหมด จะทำให้ทราบได้ว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร

10) ผู้ทำวิจัยเชิงคุณภาพ จะต้องเน้นที่การค้นหาคำตอบ ไม่เป็นการทดสอบคำตอบ (ตามที่ได้ตั้งสมมติฐานไว้เพื่อทดสอบเช่นการวิจัยเชิงปริมาณ) โดยคำตอบหรือข้อค้นพบนั้นจะต้องได้มาจากการพิจารณาข้อมูลต่างๆ มาเรียงลำดับไว้อย่างต่อเนื่องกัน

2.3 การใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ

การใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ นักวิจัยควรใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เมื่อไหร่? ใช้อย่างไร? มีขั้นตอนและกระบวนการอะไรบ้าง? นักวิจัยต้องตระหนักถึงวิธีการวิจัย ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยจะเป็นตัวกำหนดวิธีการวิจัย เมื่อนักวิจัยมีความกระจ่ายในประเด็นเหล่านี้แล้ว จึงพิจารณาว่าวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพมีไว้ใช้เมื่อไหร่ โดยนักวิจัยควรใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพในสภาพการวิจัยต่อไปนี้ (สุรางค์ จันทวานิช, 2563, 21)

1) เมื่อต้องการสร้างสมมติฐานหรือทฤษฎีใหม่ๆ ตลอดจนข้อเท็จจริงใหม่จากที่เคยรู้กันมาแต่เดิม และเมื่อต้องการสร้างทฤษฎีหรือกฎเกณฑ์ของศาสตร์สำหรับสภาพที่ยังขาดทฤษฎีของตนเอง เพราะทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม เป็นสำคัญแต่ละสังคมซึ่งมีสภาพแตกต่างกันจึงไม่อาจใช้กฎเกณฑ์เดียวกันมาอธิบายได้

2) เมื่อต้องการศึกษากระบวนการของปรากฏการณ์สังคมว่าได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอะไรจากระยะเวลาหนึ่งไปยังอีกระยะเวลาหนึ่ง โดยมีเงื่อนไขอะไรเกิดขึ้นในกระบวนการนั้น

3) เมื่อต้องการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ในระดับลึกซึ่งถึงความหมายของปรากฏการณ์นั้น ๆ สำหรับสมาชิกสังคม

4) เมื่อทำวิจัยในสังคมที่มีผู้ไม่รู้หนังสือและผู้มีการศึกษาชั้นต่ำมาก เช่น ในท้องถิ่นห่างไกล เนื่องจากการวิจัยเชิงคุณภาพใช้คนสัมภาษณ์โดยตรง ไม่ใช่เครื่องมือวิจัยอื่น ๆ เป็นสื่อกลาง โอกาสที่จะเกิดความผิดพลาดในการตีความหมายของทั้งฝ่ายผู้วิจัยและผู้ถูกวิจัยจึงมีน้อยกว่า ในขณะที่การใช้เครื่องมือวิจัยเชิงปริมาณ

5) เมื่อต้องการทำวิจัยในเรื่องที่มีลักษณะเป็นนามธรรม เช่น เรื่องเกี่ยวกับค่านิยม โลกทัศน์ ความเชื่อถือ ความหมายของสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ

6) เมื่อต้องการข้อมูลระดับลึกมาประกอบการตัดสินใจในการวางแผนการปฏิบัติงาน เพราะในบางครั้งตัวเลขที่รวบรวมได้และผลงานวิจัยเชิงปริมาณไม่ช่วยผู้บริหารในการตัดสินใจวางแผน

7) เมื่อทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งปัจจุบันกันมากในกิจกรรมพัฒนาทั้งของภาครัฐและภาคเอกชน จำเป็นต้องใช้วิธีการเชิงคุณภาพในการทำความเข้าใจปัญหา ในการสร้างการมีส่วนร่วมและในการหาแนวทางแก้ปัญหาในการพัฒนา

2.4 กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ

สำหรับการออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Design) โดยเริ่มต้นตั้งแต่การค้นหาโจทย์หรือหัวข้อวิจัย กำหนดวัตถุประสงค์การวิจัย การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การเลือกพื้นที่ศึกษาและกลุ่มตัวอย่าง การลงพื้นที่นั้นเครื่องมือที่สำคัญในการวิจัยคือ

ผู้วิจัยเอง โดยสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกต การอภิปรายกลุ่ม เป็นต้น และนำไปวิเคราะห์ข้อมูล สรุปผลการวิจัย มีรายละเอียดดังนี้

1) การค้นหาหัวข้อและการตั้งโจทย์วิจัย (Research Question) เป็นคำถามที่ต้องการคำตอบจากการทำวิจัยหรือเป็นสิ่งที่ผู้วิจัยต้องการทราบ โดยคำถามการวิจัยเชิงคุณภาพ ต้องมีลักษณะการให้ความหมายและคุณค่า ซึ่งเน้นศึกษาที่สำคัญ 2 ด้านคือ (1) ปรากฏการณ์ทางสังคมหรือปัญหาในชุมชนและปัญหาองค์การที่ปฏิบัติงาน เช่น ปัญหาความสามัคคีหรือความขัดแย้งในสังคมไทย ปัญหายาเสพติด ปัญหาคุณภาพชีวิต หรือปัญหาความเชื่อ/พิธีกรรมวิถีชีวิต/ความยากจนและความผูกพันในองค์กรหรือความมั่นคงทางอาชีพ (2) แนวคิด/หลักการและทฤษฎี ที่ศึกษาในสาขาวิชาจากการทบทวนเอกสาร

2) ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เป็นการศึกษาค้นคว้าเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง (Document Study) กับหัวข้อเรื่องที่ทำวิจัย เช่น เอกสารขั้นต้นที่เป็นเอกสารต้นฉบับ ส่วนเอกสารชั้นรองเป็นเอกสารที่มีผู้เก็บรวบรวมไว้แล้ว และอาจใช้แบบสำรวจ/แบบสอบถาม เพื่อสนับสนุนข้อมูลที่ได้ จากการสังเกตและสัมภาษณ์ให้มีความสมบูรณ์ครบถ้วนยิ่งขึ้น การวิเคราะห์ข้อมูลวิจัยเชิงคุณภาพต้องตรวจสอบข้อมูลก่อนทำการวิเคราะห์ (อกินันท์ จันตะนี, 2557)

ทฤษฎี (Positivism) เป็นทฤษฎีแบบปฏิฐานนิยมซึ่งเป็นที่มาของวิธีการเชิงปริมาณ โดยเชื่อว่า ความจริงเป็นหนึ่งเดียวและจับต้องได้สามารถแยกออกเป็นตัวแปรเหตุ (ตัวแปรต้น/อิสระ) และตัวแปรผล (ตัวแปรตาม) มีความสัมพันธ์เชิงสาเหตุ วิธีการศึกษาความจริงระดับต่างๆ จึงต้องใช้หลากหลายวิธี จึงจะได้รับความจริงทั้งหมดได้ ดังนั้น วิธีการศึกษาแบบปฏิฐานนิยมหรือวิธีการวิจัยเชิงสาเหตุและการทดลอง จึงเหมาะสมกับลักษณะทางธรรมชาติ

ทฤษฎี (Phenomenology) เป็นทฤษฎีที่มุ่งหาความเข้าใจพฤติกรรมของบุคคล โดยให้ความสนใจแก่ความคิด ความรู้สึกและแรงดลใจของมนุษย์ ที่เรียกว่าปรากฏการณ์นิยม ซึ่งสอดคล้องกับการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่มุ่งแสวงหาความเป็นจริงในทัศนะของบุคคลในสังคมที่ถูกศึกษาและต้องการค้นหาและพัฒนาทฤษฎีจากข้อมูลที่เป็นรูปธรรมซึ่งสอดคล้องกับความเป็นจริงของบุคคล/ชุมชนหรือสังคมนั้น ดังนั้นทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม จึงเป็นที่มาของวิธีการเชิงคุณภาพ ทั้งนี้เพราะบุคคล/ชุมชนหรือสังคมนั้นมีลักษณะเคลื่อนไหว (Dynamic) อยู่ตลอดเวลา ปรากฏการณ์ทางสังคมจึงมีสภาพแตกต่างกันตามลักษณะเฉพาะของบุคคลที่เป็นสมาชิกของสังคม มีการรับรู้ การให้ความหมายและแสดงพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบท (context) หรือสภาพแวดล้อมซึ่งตนอาศัยอยู่ในช่วงเวลานั้น โดยการวิจัยเชิงคุณภาพ มีความเชื่ออยู่ว่าข้อความจริงทางสังคมเกิดขึ้นมาได้เพราะมีอิทธิพลของสังคม (socially constructed) ดังนั้น ผู้ที่ทราบข้อความจริงได้แก่สมาชิกที่อยู่ในชุมชน/สังคมนั้นเอง ฉะนั้น การทำวิจัยในเชิงคุณภาพ มีลักษณะ ดังนี้

3) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยเชิงคุณภาพ เครื่องมือวิจัยที่สำคัญคือ ตัวผู้วิจัยเอง แต่อาจมีผู้ช่วยสัมภาษณ์หรือสนทนากลุ่ม เพื่อบันทึกข้อมูลและบันทึกเสียงหรือจดบันทึก ซึ่งต่างไปจากการวิจัยเชิงปริมาณที่ใช้

เครื่องมือวิจัยเป็นแบบสอบถาม/แบบทดสอบ ดังนั้น การวิจัยเชิงคุณภาพผู้ทำวิจัยต้องเตรียมเครื่องมือวิจัยอื่นประกอบด้วย คือ แบบสัมภาษณ์หรือคำถามหลัก (ตามวัตถุประสงค์การวิจัย) เพื่อเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์ กล้องถ่ายภาพ สมุดจดบันทึก เทปบันทึกเสียง แต่บางกรณีอาจใช้แบบสอบถามเพิ่มเพื่อความสมบูรณ์ข้อมูล

4) การลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล

โดยใช้แบบการสังเกต และแบบการสัมภาษณ์ ตามกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งการสัมภาษณ์ (Interview) จะต้องมีส่วนขั้นตอนในการสัมภาษณ์แบบเชิงลึก/เจาะลึกในแนวทางวัตถุประสงค์การวิจัย โดยสัมภาษณ์เป็นรายบุคคลหรือกลุ่มตัวอย่างที่กำหนดไว้ มีรายละเอียดดังนี้

4.1) การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ (Formal interview) เป็นการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง โดยผู้ทำวิจัยได้เตรียมคำถามและข้อกำหนดไว้ชัดเจน โดยสัมภาษณ์ไปตามข้อคำถามที่เตรียมมา แต่อาจทำให้ไม่เป็นไปตามธรรมชาติ/วัฒนธรรม และความรู้สึกนึกคิดของผู้ให้สัมภาษณ์

4.2) การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal interview) เป็นการสัมภาษณ์ควบคู่ไปกับการสังเกต ทั้งนี้เพื่อให้เข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมและมองเห็นภาพโดยการเตรียมคำถามแบบกว้างๆ มาล่วงหน้าแบบไม่จำกัดคำตอบ ซึ่งอาจใช้วิธีการต่าง ๆ

4.3) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) เป็นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลที่มีความเชี่ยวชาญหรือข้อมูลดีที่สุดในเรื่องที่ผู้วิจัยกำลังทำวิจัยอยู่ โดยกำหนดเชิญผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ทรงคุณวุฒิแบบเจาะจงไว้ล่วงหน้าก่อนออกไปสัมภาษณ์ภาคสนาม

4.4) การสนทนากลุ่ม (Focus group discussion) เป็นการเชิญผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ทรงคุณวุฒิมาระดมสมองและอภิปรายในหัวข้อเรื่องที่ผู้วิจัยกำลังดำเนินการ โดยผู้เข้าร่วมสนทนาต้องมีพื้นฐานความรู้และประสบการณ์ที่คล้ายคลึงกันหรือใกล้เคียงกันด้วย อาจใช้จำนวน 6-10 คนร่วมสนทนา ทั้งนี้ผู้ทำวิจัยต้องเป็นผู้ดำเนินการสนทนาและควรมีผู้ช่วยวิจัยร่วม 1-2 คน

4.5) การสัมภาษณ์กลุ่ม (Group Interview) เป็นวิธีการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนหรือองค์กร โดยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลายคนในเวลาเดียวกัน หรือการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมรูปแบบต่าง ๆ เครื่องมือที่ใช้อาจใช้แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างเก็บข้อมูล แบบการวิเคราะห์สภาพแวดล้อม (SWOT) หรือแบบการวิเคราะห์แผนการดำเนินงานธุรกิจ (Business Model Canvas)

5) การวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัย

5.1) การตรวจสอบข้อมูล (data check) โดยตรวจสอบจากตัวอย่างหรือผู้ให้ข้อมูล การตรวจสอบจากผู้ทำวิจัยและตรวจสอบจากวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเรียกว่าการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (triangulation) หรือการตรวจสอบ 3 ด้านคือ (1) การตรวจสอบด้านข้อมูล เป็นการพิจารณาแหล่งสถานที่ ตัวอย่างหรือกลุ่มบุคคล ผู้ขอข้อมูลและเวลาที่ให้ข้อมูลแตกต่างกัน ทั้งนี้เพราะถ้าสถานที่เหมือนกันหรือต่างจะได้ข้อมูลต่างกันหรือไม่ กลุ่มบุคคลหรือผู้เชี่ยวชาญที่เป็นตัวอย่างให้ข้อมูล/ให้สัมภาษณ์ต่างวัน/เวลาแตกต่างกันจะได้ข้อมูลเหมือนเดิมหรือไม่ (2) การตรวจสอบด้านผู้ทำวิจัย เป็นการพิจารณาตัวผู้สังเกตหรือสัมภาษณ์ หากมีการเปลี่ยนตัวผู้สังเกต/สัมภาษณ์ที่มีใช้

ผู้ทำวิจัยเอง แม้ว่าจะมีการบันทึกภาพและเสียงในการสังเกตและสัมภาษณ์ (3) การตรวจสอบด้านวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการพิจารณาวิธีการหรือขั้นตอน การเก็บรวบรวมข้อมูล เช่น การเก็บรวบรวมข้อมูลในหัวข้อ/เรื่องเดียวกัน แต่ใช้วิธีการต่างกัน

5.2) การวิเคราะห์ข้อมูล (data analysis) โดยการวิจัยเชิงคุณภาพไม่เน้นการใช้สถิติเพื่อวิเคราะห์ข้อมูล แต่จะให้ความสำคัญในการใช้แนวคิด/ทฤษฎีในการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งมี 3 วิธีคือ (1) การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการตีความ (interpretation) ได้จากการสังเกตและสัมภาษณ์ที่มีการจดบันทึกไว้จากข้อมูลที่เป็นรูปธรรมหรือปรากฏการณ์ที่มองเห็น และทำการตรวจสอบข้อมูลแบบสามด้านหรือสามเส้าแล้ว โดยข้อมูลที่ไม่ต้องการจะถูกตัดออกไป จากนั้นต้องสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (inductive) และเขียนเป็นประโยคหรือข้อความตามกรอบแนวคิด/ทฤษฎีเพื่อตอบปัญหาการวิจัย (2) การวิเคราะห์ข้อมูลด้านเนื้อหา (content analysis) จากการค้นคว้าเอกสาร ซึ่งจากการวิเคราะห์เอกสารผู้ทำวิจัยจะต้องคำนึงถึงสภาพแวดล้อมหรือบริบท (context) เกี่ยวกับข้อมูลจากเอกสารที่นำมาวิเคราะห์ว่ามีข้อมูลอะไรที่เปลี่ยนแปลงไป

6) การสรุปผลการวิจัย

สำหรับการสัมภาษณ์หรือการวิจัยภาคสนาม (Field Research or Intensive Research) เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยผู้วิจัยใช้เวลาเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (บุคคล/สังคมที่เลือกหรือ กำหนดไว้) อาจใช้เวลาติดต่อกันหลายเดือนหรือร่วมปี การวิจัยทางมานุษยวิทยา (Anthropological Research) การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา (Ethnographic Research) เป็นกระบวนการสังเกตและรายงานพฤติกรรม วิถีชีวิต ความเชื่อ ความรู้ ความเข้าใจ ทักษะคติ ตลอดจนค่านิยมต่าง ๆ ดังนั้น เมื่อทำการวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนามควรนำข้อมูลที่ได้จากข้อสังเกตมาพิจารณาร่วมด้วย ทั้งนี้ เพราะการสังเกตขณะที่ทำการสัมภาษณ์อาจมีข้อมูลมาเสริมเติมแต่งให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

3. ตามทัศนของผู้เขียนบทความวิชาการ

การวิจัยแบบเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ส่วนใหญ่ได้กำหนดบทต่าง ๆ ไว้ในจำนวน 5 บท ซึ่งแต่ละบทอาจมีหัวข้อหลัก หัวข้อรองหรือหัวข้อย่อยแตกต่างกันไปจากการวิจัยแบบเชิงปริมาณ (Quantitative research) ดังตัวอย่างการกำหนดแต่ละบทและหัวข้อในการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ ดังต่อไปนี้

บทที่ 1 บทนำ ประกอบด้วย 5 หัวข้อหลัก ดังนี้

- 1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา
- 1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย
- 1.3 ขอบเขตการวิจัย
- 1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ
- 1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

บทที่ 2 เอกสารและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย 3 หัวข้อหลัก ดังนี้

2.1 เอกสารหรือสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องการวิจัย

2.2 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

2.3 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย ประกอบด้วย 4 หัวข้อหลัก ดังนี้

3.1 ขั้นตอนการดำเนินการวิจัยหรือการออกแบบวิจัย

3.2 ประชากรและกลุ่มตัวอย่างหรือผู้ให้ข้อมูลหลัก

3.3 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยหรือแบบสัมภาษณ์

3.4 การเก็บรวบรวมข้อมูลและตรวจคุณภาพข้อมูล

บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล ประกอบด้วย 4 หัวข้อหลัก ดังนี้

4.1 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

4.2 ผลการสังเคราะห์ข้อมูล

4.3 การสรุปองค์ความรู้

บทที่ 5 สรุปผล อภิปรายและข้อเสนอแนะ ประกอบด้วย 3 หัวข้อหลัก ดังนี้

5.1 สรุปผลการวิจัย

5.2 การอภิปรายผล

5.3 ข้อเสนอแนะ

4. การสรุป

สำหรับในทัศนะของผู้เขียน การวิจัยเชิงคุณภาพ หมายถึง กระบวนการในการแสวงหาข้อมูลแบบเชิงพรรณนา ด้วยวิธีการศึกษาจากเอกสาร การสัมภาษณ์ การสังเกต การอภิปรายกลุ่ม และการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมรูปแบบต่าง ๆ เช่น การประชุมระดมความคิดหรือการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกลุ่มตัวอย่างโดยวิธีการธรรมชาติ โดยมีกระบวนการตั้งแต่การหาค้นหาหัวข้อการวิจัย การกำหนดวัตถุประสงค์ การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง การลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูล การสรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ โดยจะต้องพิจารณาอย่างละเอียดและเข้าใจในผลการวิจัยที่ได้สรุปไว้ ดังเช่น เมื่อนำผลการวิจัยหรือค้นพบมาอภิปรายผล จะต้องเปรียบเทียบว่าแนวคิดหรือทฤษฎีและผลงานวิจัย(ที่นำมาสรุปไว้ในบทที่2) มีสอดคล้องหรือแตกต่างจากผลการวิจัยหรือไม่อย่างไร และการเสนอแนะเพื่อให้หน่วยงานหรือผู้อ่านงานวิจัยนำไปปรับใช้ประโยชน์ ซึ่งการเสนอแนะเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ เสนอแนะเพิ่มเติมในเชิงนโยบาย เชิงวิชาการและเชิงธุรกิจ ดังภาพที่ 2 กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ

ภาพที่ 1 กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ
ที่มา : จากการสรุปสังเคราะห์ของผู้เรียบเรียง

5. เอกสารอ้างอิง

- ประเวศน์ มหารัตน์สกุล (2561), แนวคิด หลักการ และกระบวนการวิจัย : เชิงปริมาณ คุณภาพ และผสมผสานวิธีการเขียนวิทยานิพนธ์. นครสวรรค์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์.
- ชาย โพธิ์สีดา, (2562), ศาสตร์และศิลป์การวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพฯ : พิมพ์ครั้งที่ 8. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พิเชษฐ วังศ์เกียรติขจร, (2559), แนวทางเพื่อการเรียนรู้การวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ปัญญาชน.
- วรัญญา ภัทรสุข, (2557), ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์. กรุงเทพฯ : คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- สุภางค์ จันทวานิช, (2563), วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อภิรักษ์ จันตะนี, (2559). ระเบียบวิธีวิจัยทางการจัดการชั้นสูง. กรุงเทพมหานคร : บริษัทจรัสสินิ วงศ์การพิมพ์ จำกัด.
- Creswell, J.W. (1998), Qualitative inquiry and research design; Choosing among five traditions. Thousand Oaks, CA; Sage Publications.

Denzin and Lincoln, (2000), Aesthetics and the Practices of Qualitative Inquiry.

Article Information, Volume: 6 issue: 2, page(s): 256-265

Matthew B. Miles, A. Michael Huberman, (1994), Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook. SAGE Publications, International Educational and Professional Publisher, Thousand Oaks, London, New Delhi.